

El llegat de Francesc Eiximenis

LOLA BADIA

La primavera passada, quan vam començar a posar fil a l'agulla del projecte d'edició de les Obres de Francesc Eiximenis, vaig acompanyar una de les joves col·laboradores de l'empresa a veure l'incunable de la primera part del *Dotzè* del *Chrestia* conservat a la Biblioteca de Catalunya. La neòfita llegia amb reverència el colofó de l'esplèndid exemplar del fons Aguiló: *E fonch acabat e complit en la dita ciutat de Valentia lo quinzen dia de març. Any MCCCCLXXXVIII*. Cinc-cents anys rodons! Se'm va encomanar l'emoció, fins al punt que vaig acabar dient a aquella noia unes frases que la van deixar encara més aclaparada; entre altres coses perquè les deia algú que habitualment més aviat propendeix a la ironia.

I és que el que ens portem entre mans a Girona a propòsit d'aquest seu poc conegut fill il·lustre no deixa de tenir la seva punta de solemnitat; almenys l'hauria de tenir, perquè no és cert que tot el que es fa avui a la Universitat del nostre país són ximpleries per a entretenir uns quants *badocs*. Proposar-se de publicar les obres de Francesc Eiximenis és una tasca tan enorme i descomunal que només es pot comparar amb una altra, la d'escriure-les. I pensem que nosaltres, els moderns que fem de filòlegs, som tot un estol i Eiximenis era un home sol, bé que teòleg, franciscà i sol·licitat i empès al treball per reis i governs ciutadans. En això és en l'únic que ens

assemblen a fra Francesc els moderns: nosaltres també confiem amb el suport dels poders públics dels nostres temps. Però anem a pams.

La cultura oficial de la Corona d'Aragó

Per què tanta emoció i solemnitat a propòsit d'un volumàs de dos-cents catorze folis, impresos a doble columna amb tipus gòtics, escrit per un frare gironí resident a València i dedicat al "molt alt e poderós senyor, monsenyor N'Amfós, marquès de Villena, comte de Dènia e de Ribagorça, fill del molt alt senyor e de santa memòria, infant Pere d'Aragó, del orde dels frares menors, fill de molt alt e poderós príncep e senyor En Jacme"? Doncs, perquè és un petit compendi del que va produir de més original, sòlid i ambiciós la cultura catalano-aragonesa d'aquella esplèndida tardor medieval dels darrers monarques de la casa de Barcelona.

Que ningú no arrufi el nas davant de les genealogies règies: és ben sabut que per aquestes latituds la cultura sempre ha funcionat a l'emparrat del poder. A la Corona d'Aragó medieval, a més, eren els reis en persona els qui tallaven el bacallà. La nostra dedicatòria ho diu ben clar a qui tingui quatre coneixements d'història. En tornarem a parlar.

Si el lector té entre les mans el volumàs en qüestió és perquè Lambert Palmart, tipògraf alemany establert a València, feia negoci posant en circulació obres monumentals en llatí i en català. Palmart va imprimir, a més del *Dotzè*, el *Primer del Chrestia* i coses tan

grosses com els *Furs de València* o la *Biblia* de Bonifaci Ferrer. Els primers llibres catalans impresos van ser majoritàriament obres de gran envergadura, pensem en el *Tirant*, per exemple, que té un format semblant al del nostre *Dotzè*. Però, naturalment, el negoci de Lambert Palmart, o dels seus financers, calia que anés sobre segur i Eiximenis se li ofería com una venda tan sòlida com ara la *Biblia* o un recull jurídic. Eiximenis era d'alguna manera la cultura oficial de la Corona d'Aragó en llengua vulgar catalana, per això, ara l'acollia la impremta; abans que la competència del vulgar dels més poderosos veïns del regne de Castella desaconsellés de fer inversions com la que va fer possible l'edició del *Dotzè* que considerem.

Una estrella del firmament intel·lectual

Eiximenis, doncs, que havia escollit el *Dotzè* exactament cent anys abans que Palmart l'imprimís, porta posada l'aurèola del prestigi intel·lectual; un prestigi intel·lectual al servei de la comunitat ciutadana de València i dels grans prínceps de la Corona d'Aragó, com aquell Alfons de Gandia esmentat a la dedicatòria que he copiat. Que el *Dotzè* era al servei de la comunitat ciutadana de València ho mostra el fet que el seu subtítol sigui *Regiment de prínceps e de comunitats*, expressió que a l'Edat Mitjana designa els tractats de matèria política. D'altra banda el *Dotzè*, junta-

Eiximenis

ment amb altres obres del nostre autor, estava dipositat en un bell manuscrit, encadenat per raons de seguretat, a la Sala del Consell de València. Per a la gent instruída i amb responsabilitats públiques l'obra d'Eiximenis era, a la darrera del segle XIV i encara durant tot el XV, el punt de referència tècnic indispensable escrit "en pla", que deien ells, és a dir realment accessible per a mals lectors del llatí.

Aquests mals lectors del llatí eren molts cap a 1370; tants, que les seves ganes de llegir en llengua vulgar allò que la llengua sàvia no els deixava acabar de comprendre va posar en funcionament el mecanisme de la traducció sistemàtica de tot el saber tradicional estotjat en còdexs llatins. La curiositat dels nostres avantpassats de fa sis-cents anys no tenia aturador i prou que se'n planyien alguns clergues que oposaven una cristiandat ignorant i devota a una de sàvia i descreguda. Entre els més ansiosos de saber s'hi comptaven els reis i la gent de govern; eren ells els qui pagaven els traductors, eren ells els qui els sollicitaven i, si podien, els obligaven. Les matèries més necessàries eren la història i la política, per la relació directa que tenen amb el quefer diari dels comissionadors de traduccions. Però també interessaven les ciències, com ara l'astrono-

mia astrològica, la jurisprudència o la medicina; i fins i tot interessava la literatura escrita en llatí. A partir dels temps en què Pere el Cerimoniós inicia el seu govern (1337), la Corona d'Aragó veu com es desapareixen les iniciatives intel·lectuals en llengües vulgars (català i aragonès). El rei Pere i els seus dos fills que el van succeir, Joan I (1387-1396) i Martí I (1396-1410), són al centre d'aquest disparador; ells i la Cancelleria. Pel seu cantó les grans ciutats també procuren d'invertir en cultura; sovint reis i prohoms es disputen els serveis dels intel·lectuals i sovint també els aclaparen fins a l'esgotament. Eiximenis, que tenia una capacitat de treball a prova d'enciclopèdia i una conspícua formació teològica i universitària de primera qualitat, va ser una de les estrelles del firmament intel·lectual de les darreres dècades del XIV.

El duc de Gandia, doncs, rebia la dedicatòria del *Dotzè*, però ja el seu il·lustre cosí, Pere el Cerimoniós, havia fet per manera de beneficiar-se dels sabers de fra Francesc. Alfons, se'n ha dit, era fill d'aquell singularíssim fra Pere d'Aragó, oncle patern del Cerimoniós, que abans i després d'esdevenir menoret i visionari, havia fet tronar i ploure. Fins i tot havia estat poeta de jove! Fra Pere d'Aragó, després de professar cap als cinquanta anys, també va escriure un *Regiment de prínceps*, avui perdut. Qui sap si s'assemblava gaire al del seu germà

d'orde que volem tornar a publicar ara a Girona.

Enciclopèdia en català per al cristià medieval

Els llibres que Eiximenis escrivia per comissió dels prínceps i dels ciutadans jurats eren en gran part traduccions d'obres anteriors; fra Francesc recollia quantitats ingents de dades i les recomponia en el teixit dels seus tractats, sempre rigorosament estructurats per a donar cabuda a *tota* la informació disponible sobre un tema. No hem pas d'imaginar, però, que Eiximenis doni referència exacta del que reporta en els termes en què ho faria un modern. El nostre menoret, com tots els intel·lectuals del seu moment, maxime si escrivia en vulgar, cita de memòria i sovint dona pistes falses; si no pregunteu-ho als filòlegs que intenten d'identificar les seves fonts. Però, quins plans tenia Eiximenis? O, més ben dit, què pretenien els mecenas d'Eiximenis que els fes?

L'ambició del projecte intel·lectual eiximenià, que sembla que porta l'empremta del rei Pere, és la màxima. Es tracta d'escriure una enciclopèdia en català —l'originalitat resideix naturalment en la tria idiomàtica— que contingui *tot* el que li cal saber a un cristià del segle XIV per poder ser considerat un home culte. No és aquest el moment d'explicar com la tradició cristiana havia anat forjant al llarg de mil anys un model cultural; el model cultural que fra Francesc venia als seus nobles protectors. Si teniu curiositat per tenir una noció d'aquest punt us remeto a la introducció que Albert Hauf ha escrit per al volum 98 de *Les millors obres de la literatura catalana*; el volum és una antologia d'Eiximenis que porta precisament el títol que ell va donar a la seva enciclopèdia: *Lo Crestià*. L'important és tenir present, però, que Eiximenis pretén de subministrar realment *tota* la informació útil dintre d'unes coordenades ideològiques ben controlades; d'aquí la mola dels seus tractats, autèntics arxius de saber.

L'interès que tenen les obres d'Eiximenis, concebudes i realitzades segons els patrons que he descrit i amb el caràcter d'oficialitat que els atorga el fet de ser escrites per a prínceps i homes de govern, no necessita gloses. És evident que qualsevol investigació històrica sobre els segles XIV i XV hispànics acaba topant tard o d'hora amb l'enciclopèdia d'Eiximenis. I aquesta font per excel·lència dels estudis històrics de la tardor medieval peninsular és a hores d'ara pràcticament inèdita.

"Natural de la ciutat de Girona"

Heus ací, doncs, el sentit de l'empresa de publicació que hem iniciat al

Portada de la traducció catalana del "Psalterium laudatorium" d'Eiximenis, editada a Girona l'any 1495.

Col·legi Universitari de Girona; però, abans de donar-ne notícia, caldrà encara recordar en quins termes ens consta que Francesc Eiximenis, tan vinculat a ambients valencians, era natural de la capital de l'Onyar; no pas perquè si no en fos no meresqués que li publicuéssim les obres a Girona, sinó més aviat per allò de la satisfacció que dona constatar les glòries locals.

No tenim més que informacions indirectes: al *Primer del Chrestia* llegim que el seu autor fou "natural de la ciutat de Girona", però no ens ha arribat cap document que ho testifiqui. La família de la qual procedia el nostre escriptor, en canvi, sí que es troba documentada com a gironina i és prudent d'imaginar que era una de les benestants de la vila. Com tants d'altres infants, Eiximenis va ser encomanat a un orde religiós a pueritia; no va viure sinó dintre les parets d'un convent i, coneixent la seva obra, no degué fer altra cosa que estudiar i escriure tota la seva vida. Sembla que fra Francesc va ser ordenat cap a 1352, la qual cosa fa pensar que va néixer entre 1327 i 1332.

Ja veiem que la gironinitat de Francesc Eiximenis, a banda de difícil de demostrar, no sembla representar cap condicionant important per a la seva biografia. El nostre escriptor era una perfecta construcció intel·lectual franciscana, amb tot el que té d'internacional el model cultural que té al darrera. És el mateix fra Francesc qui ens explica que va viatjar per totes les grans universitats dels seus temps: Oxford, París, Colònia. D'aquests grans centres, i també a Roma, Florència i d'altres bandes, Eiximenis va anar destil·lant el pòsit impressionant del seu saber. El doctorat en teologia d'Eiximenis es va obtenir el 1374 per la Universitat de Tolosa; consta que el rei d'Aragó va ajudar Eiximenis en aquesta ocasió.

Eiximenis va començar el *Chrestia* a mitjan 1381. Va fer un pla general que preveia tretze volums. Actualment en tenim quatre: el *Primer*, el *Segon*, el *Terç* i el *Dotzè*, segurament els únics que va arribar a escriure.

El 1384 Eiximenis es va instal·lar a València. Després del *Dotzè* va emprendre la redacció de monografies devotes, tal vegada més necessàries per als seus patrons i protectors que no pas els volums de l'enciclopèdia que li havia comissionat Pere el Cerimoniós: el *Llibre dels Àngels* (1392); el *Llibre de les dones* (1396), la *Vida de Jesucrist* (1397-1398) i algunes obres menors catalanes i d'altres de llatines com el *Pastorale*, un tractat sobre l'art de predicar o uns comentaris dels psalms.

Eiximenis va ser elegit bisbe d'Elna el 14 de desembre de 1408 i va morir després d'encara no un any. El fet que deixés escrit al seu testament que

Portada de l'edició del "Regiment de la cosa pública", de Francesc Eiximenis, impresa a València l'any 1499.

llegava els seus llibres al convent de franciscans de València, mostra la seva vinculació afectiva amb la ciutat que el va acollir durant l'època més productiva de la seva llarga vida de dedicació a les tasques intel·lectuals.

Pla de publicació: una muntanya de paper

Hi ha hagut molts intents de publicar les obres d'Eiximenis d'ençà dels temps de Lambert Palmart; i no hi ha dubte que fins ara l'impressor alemany afincat a València encara ens passa la mà per la cara a tots. Els moderns només hem sabut publicar antologies, reculls d'exemples espigolats, obres breus o fragments d'obres llargues, com ara el *Terç*. Si ara podem dir que hem engegat a Girona un pla ambiciós de publicació de tota l'obra d'Eiximenis, és perquè abans de nosaltres ja es van posar en marxa un grup de filòlegs canadencs o arrelats al Canadà: Curt Wittlin, Jill Webster i

Arseni Pacheco, els quals van preparar el text de la segona part del *Dotzè*, contingut en un manuscrit únic conservat a l'arxiu de la Catedral de València. El mecanoscrit dels professors canadencs va arribar a Barcelona davant de l'estupefacció i —perquè no dir-ho— l'espant dels editors del ram: té 1360 holandesos només de text! L'existència d'aquesta muntanya de paper ha estat un dels motors de la Comissió Editoradora de les Obres de Francesc Eiximenis; també ho ha estat saber que hi ha altres estudiosos que treballen en el text del franciscà, com ara l'esmentat Albert Hauf, un mallorquí que ensenya a Cardiff, que va escriure una important tesi doctoral sobre la *Vida de Jesucrist*. El que, però, ha decidit el projecte ha estat la possibilitat de comptar amb el finançament de la Diputació de Girona, per una banda, i, per l'altra, amb el suport institucional del Col·legi Univer-

Eiximenis

sitari, el qual ha iniciat la creació d'un Institut d'Investigació, que porta el nom del nostre franciscà, i ha posat a la seva disposició locals i un avenç substancials. A hores d'ara també disposem d'una ajuda de la CIRIT per a l'adquisició de material de treball, és a dir, microfilms, fotocòpies i bibliografia diversa.

La Comissió Editora de les Obres de Francesc Eiximenis té aproximadament un any d'existència. El seu primer informe és del mes de juny del 84; de fet, podem dir que el projecte es perfila definitivament a començaments de l'estiu passat, quan el Comitè Assessor de la Comissió aprova l'esmentat informe. La Comissió Editora és integrada per professors de l'àrea de filologia medieval del Col·legi Universitari: Modest Prats, Pedro Cátedra, Albert Rossich, Mariàngela Vilallonga, qui signa i Xavier Renedo, de l'Institut d'Ensenyament Mitjà Vicens Vives. La Comissió Editora va elaborar un Reglament intern segons el qual es responsabilitzava del rigor científic de les publicacions eiximenianes fetes sota els seus auspicis i assumia la tasca de transformar en llibres els mecanografiats d'obres del nostre autor. El Comitè Assessor aplega els noms d'uns quants especialistes de reconeguda competència, entre els quals figuren, a part dels ja esmentats Hauf, Wittlin i Pacheco, Josep Massot, Jaume Riera i Sants, Josep Perarnau, Germà Colon, Martí Major OFM, Jaume Marqués i Amadeu Soberanas. Totes aquestes persones ens han fet arribar particularment les seves valuoses observacions i la seva aprovació.

I ara ja funciona pràcticament tot. Les 1360 pàgines de la segona part del *Dotzè* són en mans de dues persones que han acceptat l'encàrrec de preparar la part que els correspon per a la impremta: August Bover i Andreu Rossinyol, els quals també han de contribuir a fixar unes normes de presentació de textos d'acord amb la Comissió Editora, que aviat sortiran a la llum. Si Déu vol, durant el 1985, sortirà el primer volum de la sèrie de les Obres d'Eiximenis i, durant el 1986, el segon. Seran toms d'unes cinc-cents pàgines impresos en tipografia i amb tota cura.

També s'està treballant en els propers dos volums, corresponents a la primera part del *Dotzè*, la conservada a l'incunable valencià de què tant he parlat en aquest article. Curt Wittlin va repartir els materials que tenia preparats per a l'edició d'aquesta obra entre diverses persones de la seva confiança al Canadà i a València; la Comissió Editora ha assignat també alguns frag-

**(Le premier traictie de ce liure parle de la nature & haulceff: de
sainctz anges & contient six chapitres.**

Gravat de la traducció francesa del "Llibre dels Àngels", impresa el 1486.

ments a diversos joves filòlegs procedents del Col·legi Universitari de Girona i de la Universitat Autònoma de Barcelona. D'aquesta manera s'ha constituït un curiós equip internacional per a la transcripció de la primera part del *Dotzè*, que es preveu que surti a la llum el 1987 i el 1988. Aquesta previsió a llarg termini no ha de sorprendre, ja que les tasques de l'envergadura de la que hem emprès no es poden fer de cap altra manera. Basti pensar, per exemple, que per a la primera part del *Dotzè*, a més de l'incunabile, tenim tres manuscrits i una altra impressió quattrecentsca d'una part que va circular independent, el *Regiment de la cosa pública*. Cal, doncs, dur a terme un estudi de la tradició manuscrita i elaborar un text crític; i Eiximenis no s'hi posava mai per poc, vull dir que la primera part del *Dotzè* és tan llarga com la segona.

Un dels primers teòrics de l'estat modern

La idea de començar publicant el *Dotzè* és realment encertada, perquè de totes les obres eiximenianes és la que té més interès històric general a causa de la seva temàtica. Recordem, per exemple, que Eiximenis és un dels primers teòrics europeus de l'estat laic modern i, per descomptat, dels primers que avaluen la importància dels nuclis urbans com a motors reals de l'economia. D'aquí els seus elogis fervorosos de València i el seu odi implacable contra la pagesia.

Després del *Dotzè* vindran la *Vida de Jesucrist* i el *Terç*, obra tan ingent com el *Dotzè*, que Xavier Renedo, jove promesa de la filologia gironina, ha tingut el coratge d'escometre. El *Primer*, el *Segon* i el *Llibre dels Àngels* trobaran pròximament qui se'n faci càrrec. Encara no hi ha programat res en concret a propòsit de les obres llatines, les quals també caldrà que trobin qui les pugui preparar; l'obra llatina d'Eiximenis no és tan interessant com la catalana, però no deixa de ser mereixedora d'estudi.

Cal dir finalment que forma part dels projectes de la Comissió Editora la idea de publicar una sèrie paral·lela d'estudis sobre Eiximenis, preparats pels mateixos editors dels textos o per altres especialistes que ens vulguin confiar les seves recerques, no sempre fàcils de treure a la llum. Ens oblidàvem de dir que els toms de text portaran índexs i aparats crítics; però aquests requisits solen ser imprescindibles en empreses com la que hem descrit.

I perquè no es pugui dir de nosaltres que amaguem les nostres fonts, direm, per acabar, que en l'organització del projecte d'edició de les Obres de Francesc Eiximenis ens hem inspirat en

una empresa paral·lela suscitada entorn de l'obra d'un altre gran escriptor català medieval: Ramon Llull. Ens referim al Raimundus-Lullins-Institut de la Facultat de Teologia de l'Albert Ludwigs Universität de Friburg de Brisgòvia, que té com a tasca col·lectiva la preparació dels volums de l'obra llatina del beat mallorquí, els quals surten publicats dintre del *Corpus Christianorum, Continuatio Medievalis* de l'editorial belga Brepols. Tot un Institut Universitari al servei de l'edició de les obres llatines de Llull; aquesta és la idea que va impulsar el fundador de

l'empresa, l'incansable Friedrich Stegmüller recentment traspasat. No es tracta de comparar la complicació que comporta treballar amb l'embolic colossal que és l'*opus* lull·lià amb la relativa claredat dels escrits d'Eiximenis, ni de mesurar la nostra Comissió Editora amb cap mite de la filologia medieval. Només volíem fer constar que ens considerem deixebles de la millor escola. Per tant, prenguem-nos-ho solemnement, que deu ser l'ocasió de fer-ho.

**Stedeuoto libro se llama carro de las donas. trata
la vida y muerte del hombre christiano. es intitulado
ala christianissima reyna d'portugala doña catherina nuestra
señora. tiene cinco libros de grandes y sanctas doctrinas**

Portada del "Carro de las donas", traducció castellana del "Llibre de les dones", impresa a Valladolid l'any 1542.